

КЫРГЫЗ
2019-73

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч.АЙТМАТОВ атындагы ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

Б.Н. ЕЛЬЦИН атындагы КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 10.17.547 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК: 001.891+801.559+802.0+809.434.1(043.3)

Карагулова Махабат Керимбековна

**АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ МОДАЛДЫК
СӨЗДӨРДҮН ФУНКЦИОНАЛДЫК-ГРАММАТИКАЛЫК
МҮНӨЗДӨМӨСҮ**

10.02.20 – текстштирме-тарыхый,
типологиялык жана салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2019

Диссертациялык иш Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин чет тилдер, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыш кафедраларында аткарылды

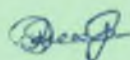
- Илимий жетекчи:** **Абдыканмова Орункан Сатарбаевна**
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
герман филологиясы кафедрасынын башчысы
- Расмий оппоненттер:** **Атакулова Мерим Абдыкеримовна**
филология илимдеринин доктору, доцент,
ОшТУнун магистратура бөлүмүнүн башчысы
Шаршенова Раушан Малаевна
филология илимдеринин кандидаты, доцент,
Ж. Баласагын атындагы КУУнун англис тили, котормо
жана котормо таануу кафедрасынын башчысы
- Жетектөөчү мекеме:** Кыргызстан Эл аралык университетинин
лингвистика кафедрасы
Адреси: 720007, Бишкек ш., 7 апрель көч. 4/3

Диссертациялык иш 2019-жылдын 08 февралында саат 14.00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун, Ош мамлекеттик университетинин жана Б.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн уюштурулган Д 10.17.547 (<http://aytmatov-ilim.tk>) диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а.

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а), Ош мамлекеттик университетинин (723500, Ош шаары, Ленин көчөсү, 331) жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия славян университетинин (720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү, 44) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2019-жылдын 08 - январында жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты,
улук илимий кызматкер

Коңурбаева Р.Э.

ИЛИМИЙ ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Модалдуулук жалпы тил илиминин грамматикалык эң татаал категориясынын бири болуп эсептелет. Модалдуулук тилдин лексика-семантикалык курамы менен тыгыз байланышта болуп, адамдын сүйлөө сезими менен байланышып, сүйлөп жаткан адамдын ички туюмдарын, сүйлөөнүн мүнөзүн жана аңгемелешүүдөгү ар түрдүү жагдайларды билдирет. Бул категорияны изилдеп чыгуунун актуалдуулугу антроборбордук парадигманын айланасында бирге каралып, лингвистикалык дүйнө таануунун борборунда адамдын сүйлөмгө кандайдыр бир модалдык түр бериши менен актуалдуу болуп саналат.

Модалдуулук лингвистикалык категория катары азыркы лингвистикада көптөгөн дефинициялары бар, бирок бардыгынан так жана маңыздуу аныктама катары төмөнкү аныктаманы көрсөтсөк болот: «Модалдуулук (латынча *modalis*-модалдуулук, *modus*-ченем, ыкма) – функционалдык-семантикалык категория, болуп жаткан окуяга ар түрдүү маанидеги билдирүүлөрдү, ошондой эле билдирүүчүнүн ар түрдүү субъективдүү көз карашын билдирет. Модалдуулук тил илиминде универсалдуулугу менен айырмаланып, жалпы тил илиминин негизги категорияларынын бири болуп саналат». [Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүк, 1990, 303 б.].

Модалдуулукту функционалдык-семантикалык маанидеги категория катары төмөнкүдөй үч бурчтуу сүрөт аркылуу: чокусун модалдуулук байланыш түзүп, ал эми ортосунда субъект туруп, өз ара кандай маани берип турганын көрсөк болот:

Бул салыштырма изилдөө ишинин объектиси болуп, түрдүү сөз түркүмдөрүнүн бирдиги катары үч түрдөгү (жай, суроолуу жана буйрук сүйлөм) жайылган жөнөкөй сүйлөмдүн курамында кездешкен модалдык сөздөр саналат.

Изилдөөнүн предмети: англис жана кыргыз тилдериндеги модалдуулук категориясын жана модалдык сөз түркүмдөрүн мүнөздөмөлүк сыпаттоо.

Диссертациялык иштин илимий программалар менен байланышы. Илимий иш демилгелүү деп саналат.

Изилдөөнүн максатын англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдү сөз түркүмү катары функционалдык-грамматикалык мамиленин позициясынан ырааттуу мүнөздөмөлүк сыпаттоо түзөт. Айтылган изилдөөнүн максатына жетүү үчүн төмөнкүдөй милдеттер каралды: милдеттердин үчөө серептик-теориялык багытта, ал эми төртөө иликтөө-практикалык багытта. Серептик-теориялык мүнөздөгү милдеттерге төмөнкүлөр кирет:

- 1) функционалдык-грамматикалык баяндоо ыкмалары жөнүндө илимий концепцияларга теориялык анализ жүргүзүү;
 - 2) англис жана кыргыз тилдериндеги сөз разряддарын жана сөз түркүмдөрүн классификациялоо принциптери боюнча лингвистикалык эмгектерге илимий сереп берүү;
 - 3) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөргө өз алдынча сөз түркүмү катары мүнөздөмөлүк салыштырма талдоо жүргүзүү.
- Ал эми иликтөө-практикалык багытта төмөнкүдөй милдеттер коюлду:
- 4) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн функционалдык-семантикалык баяндоо;
 - 5) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдү лексико-грамматикалык баяндоо;
 - 6) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн дискурстагы функционалдык-синтаксистик акыбалы;
 - 7) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык куралышы жана классификациясы.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгын төмөнкү натыйжалар аныктайт: 1) модалдуулук модалдык сөздөрдү өз алдынча сөз түркүмү, сөздөрдүн өзгөчө лексико-грамматикалык тобу катары болуп көрсөтүүгө негиз болгон категориялык белги катары каралган изилдөө аспектинин оригиналдуулугу негизделди; 2) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык-семантикалык классификациясы аныкталып сыпатталды; 3) англис жана кыргыз тилдериндеги бардык үч категориядагы модалдык сөздөр англис, америка жана кыргыз адабиятындагы көркөм чыгармалардын мисалдарынын, котормолорунун материалында сыпатталды; 4) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөр бир эле учурда функционалдык үч деңгээлде: а) морфологиялык деңгээлде, б) синтаксистин деңгээлинде, в) семантикалык деңгээлде функционалдык-грамматикалык аспектиде биринчи жолу талдоого алынды; 5) англис тилиндеги 26 жана кыргыз тилиндеги 53 модалдык бирдик антропоборбордук планда каралды.

Иштин теориялык мааниси генетикалык жактан тектеш эмес, грамматикалык жактан ар башка типтеги тилдердин материалынын негизинде англис - түрк салыштырма тил илимине белгилүү өлчөмдө салым кошкону менен байланыштуу, ал эми изилдөөнүн негизги жоболору, жыйынтыктары жана бүтүмдөрү англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдү функционалдык-грамматикалык сыпаттоодо өбөлгө боло алат.

Илимий иштин практикалык мааниси. Алынган жыйынтыктарды 1) кыргыз тилдүү аудитория үчүн англис тилинин грамматикасы боюнча окуу куралын жазууда; 2) эки тилдеги англисче-кыргызча (кыргызча-англисче) сөздүктү түзүүдө колдонууга болот. Андан тышкары, изилдөө ишиндеги көптөгөн жоболорду, жалпылоолорду жана жыйынтыктарды жогорку окуу жайларында англис жана кыргыз тилдеринин салыштырма типологиясы боюнча лекцияларды окууда, атайын курстар боюнча лекцияларды окууда колдонуу сунушталат.

Изилдөө ишинин ыкмасы. Изилдөө ишинде төмөнкүдөй ыкмалар жана багыттар колдонулду: 1) лингвистикалык адабияттарга концептуалдык анализ жүргүзүү; 2) тил фактыларына түшүндүрмө-салыштырма анализ жүргүзүү ыкмасы; 3) талдоо, синтездөө, аналогия, салыштыруу, дал келтирүү логикалык ыкмалары; 4) тил фактыларынын жаратылышын гипотезалык моделдөө жана экстраполяциялык корутунду чыгаруу; 5) алынган маалыматтарга квантитативдик кайра кароо ыкмасы.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Модалдуулук антропоборбордук табиятка ээ болуу менен, өздөрүнүн типологиялык түзүлүшү, ал тилдерде сүйлөмдөрдүн маданиятынын тиби, тилдин ой жүгүртүүсү жана дүйнөнү кабыл алуусу жагынан алыс турган тилдерди салыштырма сапаттоодо аныкталуучу маанилүү тилдик универсалийлердин катарына кирет;

2. Англис тилиндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык талаасы (ФГТ) борбордук жана борборго тартылуучу маани берген жабык системаны түзсө, ушул эле учурда кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрдүн ФГТсы аморфтук жана борбордон алыстоочу маани берген ачык түзүлүштү түзөт;

3. Англис тилинин модалдык сөздөрүнүн функционалдык жасалыш системи так чектелген лингвистикалык чекти түзүп, “жабык тизмени” билдирсе, кыргыз тилинде чектелбестен “ачык тизмени” түзүп, башка сөз түркүмдөрүнөн өзүнүн катарын толукташы менен мүнөздөлөт.

4. Эки тилдеги модалдык сөздөрдүн системасынын функционалдык-грамматикалык талааларында бир топ айырмачылыктар бар, англис тилинин функционалдык-грамматикалык талаасы бир гана грамматикалык ядро, борбор, негизден туруп, моноборбордук түрдө болсо, кыргыз тилинин модалдык сөздөрүнүн функционалдык-грамматикалык талаасы полиборбордук түрдө болот.

Изденүүчүнүн жеке салымы лингвистикалык булактарды концептуалдык талдоого алуу; изилдөөнүн методологиялык базасын аныктоо; англис жана кыргыз тилдеринин материалдарын тандап алуу, талдоо, классификациялоо жана салыштырма изилдөө; коргоого коюлуучу бүтүмдөр жана жоболорду иштеп чыгуу; изилдөөнүн негизги жыйынтыктарын чагылдырган макалаларды даярдоо менен белгиленет.

Изилдөө ишинин апробацияланышы. Диссертациялык иш Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин чет тилдер, компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыш кафедраларынын жалпы отурумунда талкууланган. Изилдөө темасынын негизги жоболору КМКТАУнун илимий-практикалык конференцияларында жана башка жогорку окуу жайларда ИТЭАУ, БГУ, КРСУда өткөн эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндалып, ошондой эле Россиянын (Новосибирск, Тамбов, Астрахань) аралыгында илимий жана илимий-усулдук баяндамаларда 2011-2017жж. жарыяланды.

Изилдөө ишинин жарыяланышы. Диссертациянын негизги жыйынтыктары жана жоболору 7 илимий макалада жарык көрдү.

Иштин түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч бөлүмдөн, бир корутунду жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү - 185 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө тандалып алынган теманын актуалдуулугу, максаты, милдеттери жана изилдөө ыкмасы, иштин илимий жаңылыгы, практикалык мааниси жана коргоого коюлуучу жоболор, ошондой эле апробацияланышы, публикациялары, түзүлүшү жана көлөмү көргөзүлгөн.

«Изилдөө темасы боюнча колдонулган илимий жана илимий-усулдук эмгектер» аттуу биринчи бөлүмүндө атайын илимий эмгектерге талдоо берилип, изилдөөнүн ыкмасы тандалып, такталып жана иштелип чыкты. Изилдөө ишинин теориялык-методологиялык негизин илимий концепциялар, жоболор жана корутундулар, салыштырма типологияга тиешелүү маселелер, германистика жана түркология боюнча үч топтуу эмгектер түзөт:

1) салыштырма-текештирме мүнөздөгү изилдөөлөр [Ярцева В.Н., Матезиус В., Скаличка В., Буранов Дж., Аракин В.Д., Вауч А.С., Норм К.М. ж.б.];

2) тил илиминдеги функционалдык-грамматикалык теория боюнча эмгектер [Прага лингвистикалык ийрими, Реформатский А.А., Золотова Г.А., Слюсарева Н.А., Бондарко А.В., Дербишева З.К., Зулпукаров К.З., Тагаев М.Дж. ж.б.];

3) модалдуулук жана модалдык сөздөр жөнүндө жалпы теориялык эмгектер [Балли Ш., Виноградов В.В., Ваулина С.С., Тураева З.Я. ж.б.]; жеке тилдердеги алынган модалдуулук маселелери жөнүндө эмгектер [Жигалло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л., Mathews P.H., Palmer F.A., Collins P., Nuyts J., Portner P., Depraetere I., Reed S., Wassermann N., Narrag H. ж.б. – англис тили]; ошондой эле белгилүү түркологдор менен кыргыз тилинин грамматикасын изилдеген окумуштуулардын эмгектери [Башкыр адабий тилинин грамматикалык теориясы, Кыргыз адабий тилинин грамматикалык теориясы, Зайнуллин М.В., Илебаев Э.У., Джусаев Дж. ж.б.].

Функционалдык грамматиканын теориясынын негиздери Прага лингвистика мектебинин эмгектеринде түптөлүп, өткөн кылымдын орто ченинде советтик тил илиминде кыйла өнүккөн. Андан тышкары, тилдик материалды изилдөө жана сыпаттоонун функционалдык методдору Кыргызстандагы тил илиминде ийгиликтүү колдонулуп келүүдө [Зенков Г.С., Васильева А.И., Краснов Ф.А., Дербишева З.К., Зулпукаров К.З., Тагаев М.Дж. ж.б.]. Бул теориянын негизин төмөнкү үч жобо түзөт:

1) табигый жандуу тилдин мааниге ээ ар бир бирдиги өзүнө тиешелүү милдетти аткарат;

2) бул бирдиктер өзүнүн милдетин каалагандай эле аткара бербестен, кандайдыр бир маанилүү грамматикалык-семантикалык категориянын айланасында топтошуп, атайын бир системде ишин аткарат;

3) грамматика-семантикалык категориянын айланасында тилдик бирдиктердин системдик топтошуусу функционалдык-грамматикалык (функционалдык-семантикалык) талааны түзөт.

Англис жана кыргыз тилдеринде модалдык сөздөрдүн категориясын талдоодо төмөнкүлөрдү баса белгилей кетели:

Англис тилинде үч маселе биринчи планга коюлуп каралат: 1) модалдык сөздөр сүйлөөчүнүн бир нерсеге ой-пикирин ырастайт, кандайдыр бир нерсенин зарылдыгын туюндурат; 2) коннотативдик мааниге ээ сөздөр түз жана көмүскө маанилеринин ортосунда кошумча маанилик, ассоциациялык байланыштын болушу менен модалдык сөздөрдөн айырмаланат; 3) модалдык маани өзүнө экспрессия жана эмоцияны камтыйт. Мында, эреже катары, экспрессия модалдык бирдиктин туюндуруу планына, ал эми эмоциялар мазмун планына тиешелүү болот [Беляева М.А., 1977; Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г., 1981; Sampson G., 2001 ж.б.].

Кыргыз тил илиминде модалдык сөздөрдү түркүмдөрүнүн ич ара баскычтары катары, бир жагынан, өз алдынча мааниге ээ, бир жагынан, сүйлөмдүн маанисине толук тиешелүү ээ, - деп талдап келишет [Адабий кыргыз тилинин грамматикасы, 1987; Джусаев Дж., 2000; Абдувалиев Н., 2008 ж.б.].

Модалдуулуктун семантикалык категорияларынын классификациясы жана түрлөрү, модалдуулук категориясын изилдөөнү салыштырып талдоо, когнитивдик аспектидеги модалдуулук, категория аралык модалдуулук, модалдык маанини эксплициттик жана имплициттик ыкмада билдирүү, модалдык маанинин функционалдык спецификасы, маданият аралык чөйрөдө маселелерди адекваттуу түшүнүү, тексттин модалдуулук категориясы, суроолуу модалдуулук дисциплина аралык багыт катары, ар түрдүү жанрдык стилдеги тексттерде модалдуулукту туюндуруу ж.б.у.с. модалдуулука тиешелүү маселелерди төмөндө көрсөтүлгөн окумуштуулардын эмгектеринде көрсөк болот: Бондарко А.В., Золотова Г.А., Ваулина С.С., Химик В.В., Гехтляр С.Я., Королева И.А., Лопатюк М.В., Palmer F.A., Collins P., Nuyts J., Portner P., Depraetere I., Reed S., Wassermann N., Narrag H. Бул эмгектерде ар башка тилдердеги модалдуулук салыштырылып, тилдин өзгөчөлүгүнө жана тилдин айтылышына жараша модалдуулуктун берилишине басым жасалган. Бул изилдөө иштеринен модалдуулуктун мааниси тигил же бул тилде берилишинен, ошол тилде сүйлөгөн элдин дүйнө таанымынан жана маданиятынан көз каранды болуп, өзүнүн терең башаты бар экенин биле алабыз.

Экинчи бөлүм **«Англис жана кыргыз тилдеринде модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык классификациясы»** деп аталган англис жана кыргыз тилиндеги модалдык сөздөр категориясына функционалдык талдоо жүргүзүлдү.

Англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык - семантикалык классификациясын үч топко бөлүштүрүүгө болот: 1) семантикалык ырастоочу модалдык сөздөр; 2) семантикалык божомолдоочу модалдык сөздөр; 3) субъективдүү баалоочу модалдык сөздөр.

Модалдык сөздөрдүн мындай тобу модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык талаасын пайда кылып, ар бири өзүнчө функционалдык-семантикалык кичи талааны (ФСКИЧТ) жаратып, ал топтун курамына кирет: 1) ырастоочу сөздөрдүн кичиталаасы; 2) болжолдоочу сөздөрдүн кичиталаасы; 3) субъективдүү баалоочу сөздөрдүн кичиталаасы.

Англис тилинде ырастоочу маанини берген кичиталаага 14 лексикалык бирдик кирет: *actually, certainly, indeed, in fact, of course, surely, assuredly, in truth, naturally, no doubt, really, obviously u undoubtedly*. Ал эми кыргыз тилинде бул кичиталаага 12 лексикалык бирдик кирет: *албетте, сөзсүз, талашсыз, шексиз, арийне, дурус, кадимки, ооба, туура, ырас, айтмакчы, чындыгында*.

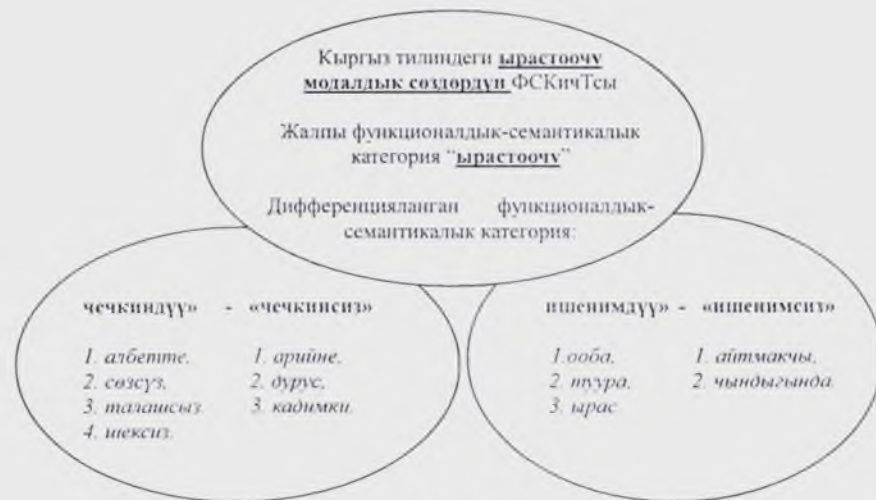
Англис тилинде ырастоочу модалдык сөздөрдүн кичиталаасы (ФСКИЧТ) прагматикалык жактан экиге бөлүнөт: 1) чечкиндүү; 2) чечкинсиз.

1 - Сүрөт

Англис тилинен айырмаланып, кыргыз тилинде модалдык сөздөрдүн бир эмес, эки кичиталаасын (ФСКИЧТ) көрө алабыз, алар жалпы ФГТнын түзүлүшүндө биринин үстүнө бири жайгаштырылат. Алардын ар бири "чечкиндүү-чечкинсиз", "ишенимдүү-ишенимсиз" семантикалык категориялык маанисине ылайык карама-каршылык менен ишке ашат.

Ырастоочу модалдык сөздөрдүн ФСКИЧТнын схемалык түзүлүшүн төмөнкү схеманы көрө алабыз:

2 - Сүрөт

Англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдү функционалдык-семантикалык талдоодо функционалдык-семантикалык "чечкиндүү" ырастоо шайкештигин көргөзгөн семантикалык жолду аныктайт.

Англис тили

1. *actually,*
2. *certainly,*
3. *indeed,*
4. *in fact,*
5. *of course,*
6. *surely.*

Кыргыз тили

1. *албетте,*
2. *сөзсүз,*
3. *талашсыз,*
4. *шексиз.*

Ушундай эле англис жана кыргыз тилдериндеги ырастоочу модалдык сөздөрдөн жалпы семантикалык "ырастоону" жана жеке семантикалык "чечкинсиз" ырастоону көрө алабыз.

Англис тили

1. *assuredly,*
2. *evidently,*
3. *in truth,*
4. *naturally,*
5. *no doubt,*
6. *really,*
7. *obviously,*
8. *undoubtedly.*

Кыргыз тили

1. *арийне,*
2. *дурус,*
3. *кадимки.*

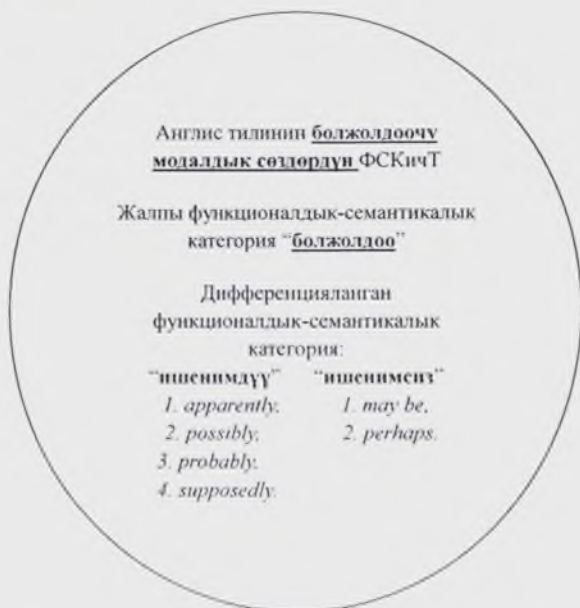
Англис тилинде болжолдоо маанини берген кичиталаага 6 лексикалык бирдик кирет: *apparently, may be, perhaps, possibly, probably, supposedly*. Ал эми

кыргыз тилинде бул кичиталаага 21 лексикалык бирдик кирет: *балким, болжолдо, болжолу, го, дейт, иши, калыбы, кейти, көбүнчө, корунот, кудай билет, кыязы, мүмкүн, окшойт, өздөнөт, оңдонот, сыягы, чамасы, чыгар, шекилдүү, ыктымал.*

Англис жана кыргыз тилиндеги бир ФСКичТна кирген “болжолдоо” модалдык сөздөрдүн функционалдык шайкештиги дискурста прагматикалык өзгөчөлүктөр менен айырмаланат.

ФСКичТнын “болжолдоо” маанини берген лексикалык курамы эки бөлүккө бөлүнөт: 1) “ишенимдүү” семантикалык белгини түшүндүргөн модалдык сөздөрдүн тобу (*apparently, possibly, probably, supposedly*) жана 2) “ишенимсиз” семантикалык белгини түшүндүргөн модалдык сөздөрдүн тобу группу (*maybe, perhaps*) [Илебаев Э.У. Джусаев Дж. кр.].

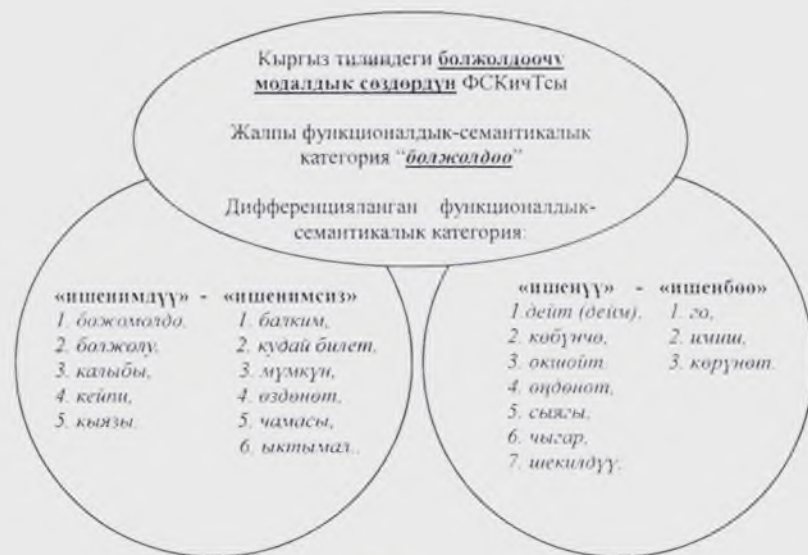
Англис тилинин болжолдоочу модалдык сөздөрдүн ФСКичТнын схемалык түзүлүшүнүн схемасы:

3-Сүрөт

Кыргыз тилинде болжолдоочу модалдык сөздөрдүн бир эле эмес, эки ФСКичТсында болжолдоочу 1) “ишенимдүү-ишенимсиз” жана 2) “ишенүү-ишенбоо” ишке аша турганы аныкталды.

Төмөнкү схема кыргыз тилинде болжолдоочу модалдык сөздөрүнүн ФСКичТсын көргөзөт:

4 - Сүрөт

Функционалдык-семантикалык салыштыруу англис жана кыргыз тилдериндеги ФСКичТсы бири-бирин толугу менен жаап турарын көргөздү, жалпы семантикалык болжолдоочу модалдык сөздөр менен болжолдоочу “ишенимдүү” дифференциялык функционалдык-семантикалык категориянын эквиваленттүү шайкештигин аныктады:

Англис тили	Кыргыз тили
1. <i>apparently,</i>	1. <i>болжолдо,</i>
2. <i>possibly,</i>	2. <i>болжолу,</i>
3. <i>probably,</i>	3. <i>калыбы,</i>
4. <i>supposedly,</i>	4. <i>кейти,</i>
	5. <i>кыязы.</i>

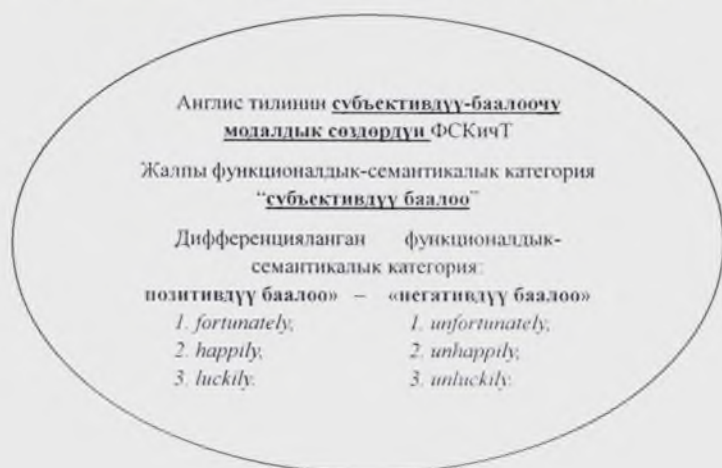
Мына ушундай жол менен англис жана кыргыз тилдеринде болжолдоочу модалдык сөздөр функционалдык жана семантикалык жактан шайкеш келишет, себеби “ишенимсиз” функционалдык-семантикалык категориянын бөлүгүнүн функционалдык иденттүүлүгүн ачыкка чыгарат. Мындай көрүнүш кыргыз тилинде көп сандагы лексикалык бирдик менен ишке ашат.

Англис тили	Кыргыз тили
1. <i>may be,</i>	1. <i>балким,</i>
2. <i>perhaps,</i>	2. <i>кудай билет,</i>
	3. <i>мүмкүн,</i>
	4. <i>өздөнөт,</i>
	5. <i>чамасы,</i>
	6. <i>ыктымал.</i>

Англис тилинде субъективдүү баалоо маанисин берген кичиталаага 6 лексикалык бирдик кирет: *fortunately, happily, luckily, unfortunately, unhappily, unluckily*. Ал эми кыргыз тилинде бул кичиталаага 20 лексикалык бирдик кирет: *айтор, акыры, баса, биринчиден (экинчиден, үчүнчүдөн), жакшы, жок дегенде, кана, керек, кудай берип, кудай уруп, кыскасы, макул, менимче, мына, ошентип, тескерисинче, тигине, тийиш, чиркин, ылайым*. Көрүнүп тургандай, кыргыз тилинде кичиталаа кенен маанини берген модалдык сөздөрдүн көптүгү менен айырмаланат.

Белявская Е.Г. айткандай, баалоочу семантика үч координаттагы чекитти түзгөн системде жайгашкан: позитивдүү баалоо – нейтралдуу баалоо – негативдүү баалоо, б.а., аксиологиялык жактан түзсө болот: «эң жаман ← жаман ← 0 → жакшы → эң жакшы», «0» элементи эч кандай баалоо жок дегенди билдирет.

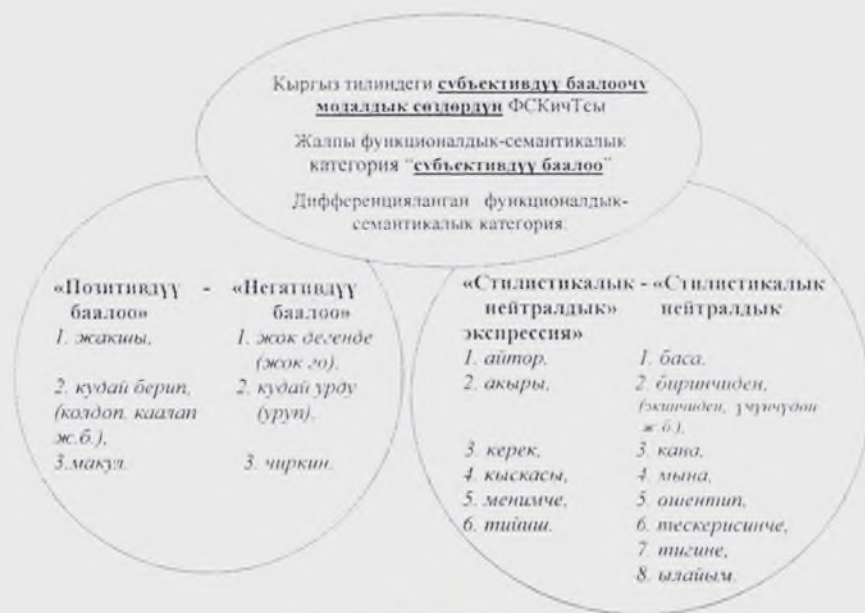
Англис тилинин модалдык сөздөр системиси эч кандай нейтралдык баалоонун бөлүгү жок куралган. Башкача айтканда, сүйлөөчү сүйлөө актысына тиешелүү баасын бериши керек. Биз карап жаткан англис тилинен алынган материал жана ага ылайык жүргүзүлгөн талдоо мындай субъективдүү баалоо семантикалык маанисине ээ модалдык сөздөрдүн эки түрүн баса белгилеп көрсөтөт:

4 - сүрөт

Англис тилиндегидей модалдык сөздөрдүн "позитивдүү баалоо – негативдүү баалоо" карама-каршылыгынан айырмаланып, кыргыз тилинде эки түрдө: 1) "позитивдүү баалоо-негативдүү баалоо; 2) "стилистикалык нейтралдык-стилистикалык нейтралдык экспрессия" айкындалды.

Мына ошентип, кыргыз тилиндеги субъективдүү баалоочу модалдык сөздөр бир эле функционалдык-семантикалык кичиталаанын чегинде төмөнкүдөй жайгашат:

5 - сүрөт

Англис тилиндеги субъективдүү баалоочу модалдык сөздөргө кыргыз тилинин субъективдүү баалоо модалдык сөздөрүнүн дифференциялаган функционалдык-семантикалык категориясынын позитивдүү баалоосу дал келет:

Англис тили	Кыргыз тили
1. <i>fortunately,</i>	1. <i>жакшы,</i>
2. <i>happily,</i>	2. <i>кудай берип (жалган, каалап ж.б.),</i>
3. <i>luckily.</i>	3. <i>макул.</i>

Ушул эле учурда англис тилиндеги субъективдүү баалоочу модалдык сөздөр кыргыз тилиндеги негативдүү баа берүүчү лексикалык бирдиктер менен дал келүүсүн көрсө болот:

Англис тили	Кыргыз тили
1. <i>unfortunately,</i>	1. <i>жок дегенде (жок го),</i>
2. <i>unhappily,</i>	2. <i>кудай урду (уруп),</i>
3. <i>unluckily.</i>	3. <i>чиркин.</i>

Биз сөз түркүмдөрүнүн ченемин эске алуу менен модалдык сөздөрдү лексика-грамматикалык үч топко бөлүк: 1) тактооч жана сын атоочтон жасалган модалдык сөздөр; 2) зат атоочтон жасалган модалдык сөздөр; 3) башка сөз түркүмдөрүнөн жасалган модалдык сөздөр.

Тактооч жана сын атоочтон жасалган модалдык сөздөр англис тилинен 19 жана кыргыз тилинен 13 модалдык сөз	
Англис тили	Кыргыз тили
1) <i>actually</i> , 2) <i>apparently</i> , 3) <i>assuredly</i> , 4) <i>certainly</i> , 5) <i>evidently</i> , 6) <i>fortunately</i> , 7) <i>happily</i> , 8) <i>luckily</i> , 9) <i>naturally</i> , 10) <i>obviously</i> , 11) <i>possibly</i> , 12) <i>probably</i> , 13) <i>really</i> , 14) <i>supposedly</i> , 15) <i>surely</i> , 16) <i>undoubtedly</i> , 17) <i>unfortunately</i> , 18) <i>unhappily</i> , 19) <i>unluckily</i> .	1) акыры, 2) дурус, 3) жакшы, 4) кадимки, 5) кобунчо, 6) кыскасы, 7) окшойт, 8) тескерисинче, 9) туура, 10) чамасы, 11) шекилдүү, 12) ылайым, 13) ырас (рас).
Зат атоочтон жасалган модалдык сөздөр англис тилинен 5 модалдык сөз жана кыргыз тилинен 14 модалдык сөз	
Англис тили	Кыргыз тили
1) <i>indeed</i> , 2) <i>in fact</i> , 3) <i>in truth</i> , 4) <i>of course</i> , 5) <i>perhaps</i> .	1) божомолдо, 2) болжолу, 3) калыбы, 4) кейпи, 5) кудай берип, 6) кудай билет, 7) кудай уруп (урду), 8) кыязы, 9) оңдонот, 10) сөзсүз, 11) сыягы, 12) талашсыз, 13) чынында, 14) шексиз.
Башка сөз түркүмдөрүнөн жасалган модалдык сөздөр	
Англис тили	Кыргыз тили
1) <i>maybe</i> (<i>may be</i>), 2) <i>no doubt</i> .	1. Этиштен: 1) айтымачы, 2) дейт, 3) жок дегенде, 4) керек, 5) көрүнөт, 6) чыгар; 2. Ат атоочтон: 1) менимче, 2) мына, 3) ошентип, 4) тигине; 3. Сырдык сөздөн: 1) баса, 2) кана, 3) чиркин; 4. Кыймыл-аракеттен: 1) өздөнот, 2) тийиш; 5. Бөлүкчөдөн: 1) го, 2) ооба; 6. Сан атоочтон: 1) биринчиден (экинчиден, үчүнчүдөн ж.б.).

Белгилей кетсек, кыргыз тилиндеги 8 модалдык сөз (*айтор, албетте, арийне, балким, илми, макул, мүмкүн, ыктымал*) эч бир сөз түркүмүнө тиешеси жок, өзгөчө лингвистикалык табиятка ээ.

Үчүнчү бөлүм «Англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык-дискурсивдик мүнөздөмөсү» деп аталып, анда англис жана кыргыз тилдеринин модалдык сөздөрдүн функционалдык-синтаксистик жактан

сүйлөмдүн кириңди мүчөсү жана сөз-сүйлөм катары кызмат аткарышы талдоого каралат.

Англис тилинде “Модалдык сөз сүйлөмдүн алынган кириңди мүчөсү катары берилип, модалдык сөздүн кандай деңгээлде айтылышына жараша сүйлөмдүн мааниси менен байланышта туруп, “модалдык маанини туюндурду деңгээлин түшүндүрөт” [Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л., 1956, 184 б. Белгилеп көрсөткөн – М.К., Akhmanova O.S., Minajeva L.V., Mindrul O.S., 1986, 52-53 б.].

Кыргыз тил илиминде модалдык сөздүн сүйлөмдүн кириңди мүчөсү катары берилиши, модалдык сөздүн сүйлөмдө ээлеген ордуна, сүйлөмдүн башында, ортосунда же аягына жайгашышына ылайык сүйлөмдүн маанисин берет. Бирок сүйлөп жаткан адам модалдык сөздү айтып жатканда “... аңгемелешип жаткан адамдан кандайдыр бир иштин аткарылышын талап кылбайт, бирок ошол эле учурда кандайдыр бир мааниде аткарылышына түрткү берет” [Орусбаев А.О., Токтоналиев К.Т., 1991, 183 б; Сыдыков Ж.К., 1990, 146-147 б.].

Модалдык сөздөр сүйлөмдүн кириңди мүчөсү болгондо синтаксистик үч позицияда: сүйлөмдүн башында, ортосунда жана аягында турары белгилүү.

Бирок, биздин салыштырма изилдөөбүз көргөзгөндөй, ФСКичТгы ар түрдүү модалдык сөздөр эки тилде тең тигил же бул синтаксистик абалда кездешсе да, кездешпесе да функционалдык-синтаксистик мүнөздөмөгө ээ экенин көрө алдык. Мына ошондуктан англис тилиндеги ФСКичТнын ырастагыч модалдык сөздөр: *actually, certainly, evidently, naturally, no doubt, obviously, really, surely, undoubtedly* жана башкаларды сүйлөмдүн башында, ортосунда жана аягында кездештирүүгө болот. Ушуну менен бирге эле, кыргыз тилинин функционалдык жактан дал келген, ошол эле кичиталаадагы модалдык сөздөрү: *сөзсүз, шексиз, ырас* ж.б. кыргыз тилинде сүйлөмдүн башында жана ортосунда кездешип, бирок сүйлөмдүн аягында чанда гана кездешип, лексикалык бирдиктен толук бөлүнбөгөн учурда гана болот. Модалдык сөздөрдүн сүйлөмдүн аягында колдонулушу кыргыз тилинин грамматикалык түзүлүшүнө жараша болуп, этиш-баяндоочтун сүйлөмдүн аягында колдонулушу менен байланыштуу.

Англис тилиндеги ФСКичТнын болжолдогуч модалдык сөздөрү: *apparently, possibly, probably, supposedly, maybe, perhaps* сүйлөмдүн башында жана ортосунда кездешип, бирок сүйлөмдүн аягында кездешпейт. Ушул эле учурда, кыргыз тилинде ошол эле кичиталаадагы модалдык сөздөр менен функционалдык жактан дал келүүсү мүмкүн: *божомолдо, калыбы, кейпи, окшойт, ыктымал, чамасы, шекилдүү* ж.б., алар кыргыз тилинде сүйлөмдөрдө синтаксистик үч абалда: сүйлөмдүн башында, ортосунда жана аягында кездешет.

Англис тилиндеги ФСКичТнын субъективдүү баалоо модалдык сөздөрү: *fortunately, luckily, unhappily, undoubtedly, unhappily* ж.б.; сүйлөмдүн башында, ортосунда жана аягында кездешет. Ушул эле учурда, кыргыз тилинде ошол эле кичиталаадагы модалдык сөздөр менен функционалдык жактан дал келүүсү:

жакшы, чиркин, айтор, акыры, керек, кыскасы, менимче, баса, кана, мына, ошентип ж.б. кыргыз тилинде сүйлөмдөрдүн башындагы гана синтаксистик абалда кездешип, калган экөөндө кездешпейт. Бирок керек модальдык сөз сүйлөмдүн аягында келиши, анын грамматикалык кызматына жараша болот. Модальдык сөз керектин мындай коюлушу омонимдик жардамчы этишке таандык “окуянын сөзсүз ишке ашырылышы” керек деген лексикалык маанинин таасири менен жасалат [Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1987, 334 б.].

Англис жана кыргыз тилиндеги модальдык сөздөрдүн функционалдык-синтаксистик кызматынын мындай айырмачылыгын төмөнкүдөй түшүндүрсө болот: биринчиден, англис жана кыргыз тилдеринин түзүлүшүнө жараша; экинчиден, англис жана кыргыз тилдериндеги модальдык сөздөрдүн семантикалык түзүлүшүнө жараша айырмаланат.

Сөз-сүйлөм синтаксистик кызматын англис тилинин 6 ырастоочу модальдык сөздөрү: *certainly, evidently, indeed, no doubt, of course* жана *surely*; кыргыз тилинин ушул эле кичиталаадагы модальдык сөздөрү: *албетте, дурус, ооба, сөзсүз, туура, шексиз, ырас* аткара алат.

Ушул ФСКичТгы ырастоочу модальдык сөздөр сөз-сүйлөм синтаксистик позициясында эки тилде тең бирдей, ушул эле талаадагы ырастоочу жана жокко чыгаруучу *yes* жана *no* менен байланышта болот.

Иликтеп-үйрөнүү объектисин тилдин бирдиктеринин грамматикалык түзүлүшү түзгөн теориялык грамматика, илимий грамматика же нормативдүү грамматика сыктуу эле, функционалдык грамматикада да негизги көңүл грамматикалык бирдиктердин функционалдык өзгөчөлүгүнө бурулат. Мындай шартта функционалдык грамматика “...1) тилдин түрдүү деңгээлдеринин айтымдын маанисин туюндурууга катышкан элементтери менен өз ара аракеттенген грамматикалык бирдиктердин функцияларын жана кызмат аткаруу мыйзам ченемдүүлүктөрүн изилдеп-үйрөнүүгө сыпаттоого багытталган; 2) анализдин эки багытынын – формадан мааниге (каражаттардан функцияга) жана мааниден формага (функциядан каражаттарга) – синтезинин мүмкүн экенин көрсөтүүчү грамматика катары” түшүндүрүлөт [Бондарко А.В., 1985, 16 б. ; Долинина И.Б., 1985, 132-133 б.; Лазариди М.И., 2000, 29-30 б.].

Англис жана кыргыз тилинин модальдык сөздөрү тилдин грамматикалык түзүлүшүнүн бирдиктерине кирери шексиз, ошондуктан алардын тигил же бул ишти аткаруудагы функционалдык кызматы функционалдык грамматиканын изилдөө предмети болуп саналат.

Функционалдык грамматиканын негизин ФГТ (функционалдык грамматикалык талаа) түзөт. ФГТ кандайдыр бир тил биримдиги катары каралып, “...семантикалык функцияларынын жалпылыгынын негизинде бириккен бирок тилдин ар түрдүү деңгээлдерине тиешелүү болгон каражаттардын системасы каражат” [Лингвистикалык энциклопедиялык сөздүк, 1990, 565 б.; Мартынов В.В., 1985, 160 б.; Слюсарева Н.А., 1985, 63 б.].

Ошентип, функционалдык грамматика салыштырылган тилдердеги модальдык сөздөрдү сөз түркүмү катары ФГТга бириктире алат. Англис жана кыргыз тилинин ар кандай модальдык сөздөрүн бир эле ФГТга бириктире алган негизги семантикалык категория болуп айтуучунун айтылган ойго субъективдүү мамилесин чагылдырган модальдуулуктун семантикалык категориясы саналат.

Биздин изилдөөбүздө эки түрдүү ФГТны белгилесек болот – англис тилинде 26 модальдык лексема: *apparently, certainly, assuredly, evidently, in truth, naturally, no doubt, obviously, may be, perhaps, undoubtedly, unfortunately* ж.б., кыргыз тилинде 53 модальдык лексема: *ариппе, балким, божомолдо, калыбы, кудай уруп (берип, жалган, урду), көрүнөт, макул, ооба, тескерисинче, ырас* ж.б.

ФГТ тигил же бул тил каражатынын тигил же бул талаа менен ядролук же перифериялык каражат катары дал келүү деңгээли маанилик-семантикалык көз карашта түзүлүшү мүмкүн. Мындай учурда “ФСТнын негизги эки түрү баса көрсөтүлөт: 1. моноборбордук талаа 2. полиборбордук талаа...” [Функционалдык грамматиканын теориясы, 1987, 34 б.; кр.: Джумалиева Г.К., 2011, 14-15 б.].

Мына ошентип, азыркы биз карап жаткан учурда модальдык сөздөрдүн ФГТсы жалпы грамматикалык ядролуу, жалпы борборлуу жана грамматикалык ядро же грамматикалык периферияга бөлүп турган моноборбордук талаа боло алат.

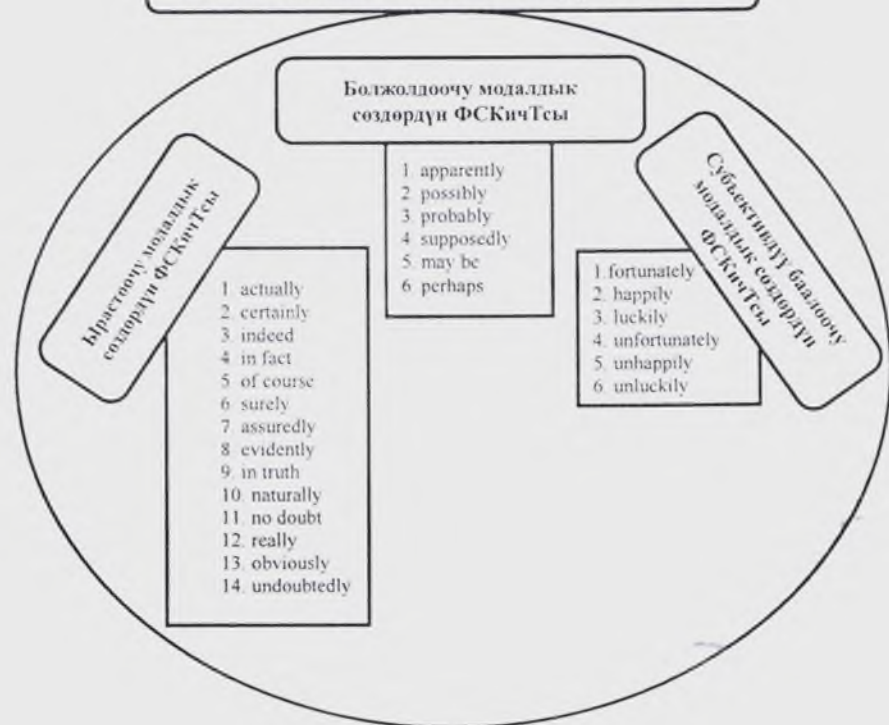
Англис тилиндеги модальдык сөздөрдүн ФГТсын изилдөөбүздөн бир гана функционалдык-грамматикалык ядросу бар моноборбордук талааны билдирип турарын, мындай көрүнүш бүтүндөй талаанын көлөмү жагынан кичирээк болгон үч талаага же үч функционалдык-семантикалык кичиталааларга бөлүнүп кеткенин көрсөтөт: 1. ырастоочу модальдык сөздөр, 2. болжолдоочу модальдык сөздөр жана 3. субъективдүү баалоочу модальдык сөздөр.

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, англис тилинин модальдык сөздөрүнүн негизги ченемдери функционалдык-грамматикалык ядролук талаага үч түрдө тиешелүү болуп, алардын бардыгы тең функционалдык-грамматикалык негизди камтыйт. Биринчиден, бул модальдык сөздөр “...кандайдыр бир маанини берүүдө атайын жасалып, маанини бир тараптуу бере алат”. [Гулыга Е.В., Шендельс Е.И., 1969, 10 б.]; экинчиден, ал эч кандай парадигма-маанилик же башка бир модальдык эмес тил бирдигине коннотативдик шилтемени камтый албайт [кр.: Слюсарева Н.А., 1981, 58 б.]; үчүнчүдөн, модальдык сөздөр грамматикалык сөз формасы менен грамматикалык-семантикалык байланышты жоготушу керек [Джумалиева Г.К., 2011, 14-15 б.].

Мына ошентип, англис тилинин бардык 26 модальдык сөзү үч кичи талаага бөлүнүп: ырастоочу, болжолдоочу жана субъективдүү баалоочу модальдык сөздөр болуу менен, модальдык сөздөрдүн бир кичиталаанын ФГТсын түзөт.

Мурун функционалдык-грамматикалык схемадан көрүүгө болот:

Англис тилинин модалдык сөздөрүнүн ФГТсы

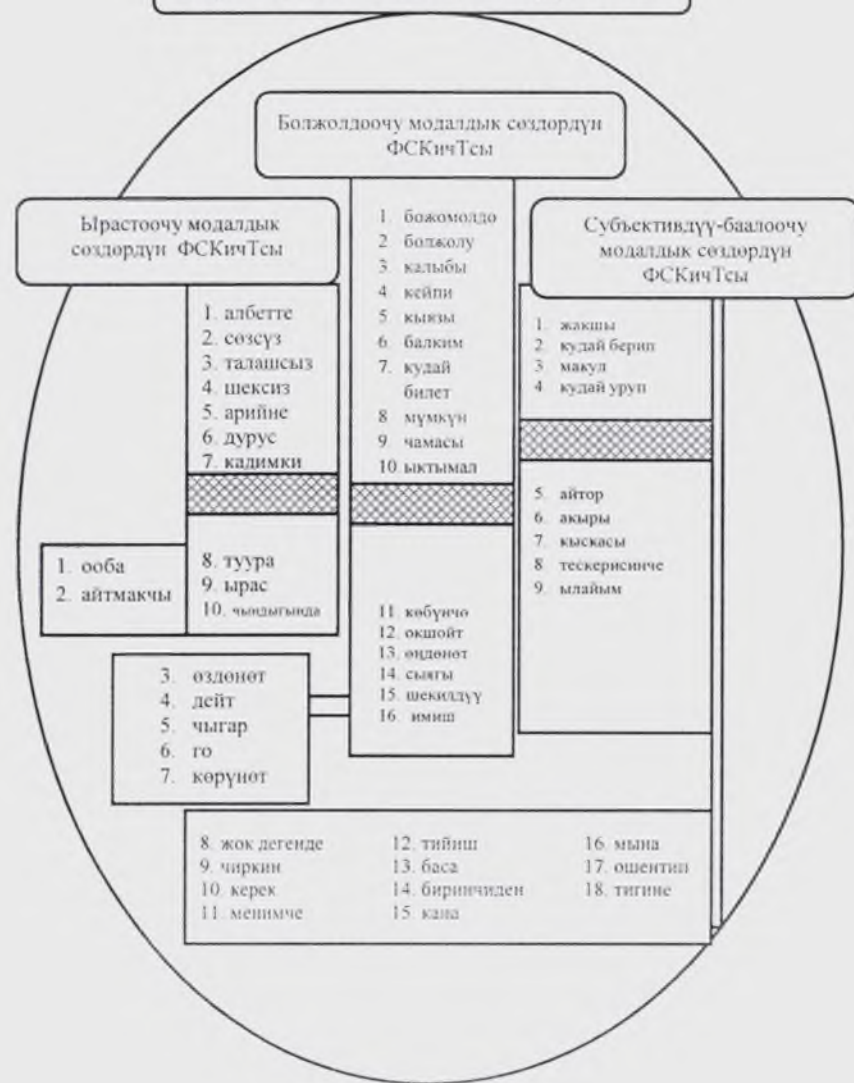
6 - сурат

Англис тили менен кыргыз тилин салыштырып жатып, англис жана кыргыз тилиндеги ырастоочу, болжолдоочу жана субъективдүү баалоочу модалдык сөздөрүн ФСКичТсы бирдей экенине карабастан англис жана кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрүн ченемдери ФГТда бир топ айырмаланып турарын аныктадык.

Ушул эле ченемдер кыргыз тилинде эки башкача колдонулат: бир жактан, кыргыз тилинде мындай ченемдердин он мааниде колдонулушу англис тилиндегидей эле талаанын ядролук бөлүгүнө таандык болуп, ал эми кыргыз тилинин модалдык сөздөрү терс мааниде колдонулганда ошол модалдык сөздөр талаанын чет жагына таандык болот.

Төмөнкү схемадан кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрүн ФГТнын талаанын ортосуна жана четине таандык экенин жана алардын кичи талаада кандай жайгашаарын, алардын кезек менен кандай жайгашып, кайсы кичи талаага байланышканын көрсөк болот:

Кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрүн ФГТсы

7 - сурат

Кыргыз тилинде модалдык сөздөрдүн ФГТсы полиборбордук талааны түзүп, 35 модалдык бирдик талаанын грамматикалык ядросу болот да, ал эми 18 модалдык бирдик талаанын айланасында жайгашып, грамматикалык перифериясын (четин) түзөт. Кыргыз тилиндеги модалдык сөздөрдүн ФГТсы англис тилинен айырмаланып, дифференциялык функционалдык-семантикалык категориянын өзүнүн ич ара байланышына жараша кыргыз тилинин бардык ФГТна башка маани берип, талааны полиборбордук кылган конституциялоочу кичиталаалардын эки эсе көптүгү менен түшүндүрүлөт.

КОРУТУНДУДА англис жана кыргыз тилдеринде модалдуулуктун грамматикалык категориясы, дискурста түз байланышы бар, маанилүү функционалдык-грамматикалык категория катары изилдөөнүн жыйынтыктары белгиленди. Модалдуулуктун ФГТсы бул категориянын ойду ар түрдүү айтылышын көрсөтүп, айтуучунун айта турган ойго ар түрдүү субъективдүү мамилесин көрсөтүп турат.

Иштин максатына жетүү үчүн сыпаттама-теориялык жана изилдөө-практикалык жети милдет коюлду:

Биринчиден, функционалдык-грамматикалык иликтөө боюнча илимий эмгектерге сереп-теоретикалык анализ жүргүзүлүп, англис жана кыргыз тилдеринде модалдуулук категориясынын сыпаттоонун баштапкы принциптери аныкталды: 1) ар бир тил каражаты ар бир тилде бардык тил системинде өзүнө тиешелүү милдетин аткарат; 2) мындай милдеттер системдүү түрдө болуп, качан гана кандайдыр бир функционалдык-грамматикалык (функционалдык-семантикалык) категориянын айланасында уюшуп, функционалдык-грамматикалык талааны (кичиталаа) түзөт.

Экинчиден, модалдуулук, модалдык сөздөрдүн түрү жана классификациясы боюнча изилдөө жүргүзгөн илимий эмгектерге сереп-теориялык талдоо жүргүзүлдү. Модалдуулук категориясынын семантикасына, аны функционалдык салыштырма изилдөө иштерине байланышкан маселелер каралды. модалдуулуктун категориялар аралык айкалышы, маданият аралык байланышта туура түшүнүү маселелерине көңүл бурулду.

Үчүнчүдөн, бул категория англис жана кыргыз тилдерин салыштырып, атайын функционалдык аспектиде изилдене электигин эске алуу керек, бирок адилеттүүлүк үчүн буга чейинки үч салыштырма эмгекти [Илебаев Э.У., Бектурова А.А. жана Абылова А.К.] белгилей кетели. Бул эмгектерде модалдык сөздөр синтаксистик контекстте каралган. Ал эми кыргыз тилиндеги модалдуулуктун грамматикалык категориясы толугу менен Дж. Джусаевдин эмгегинде изилденген.

Төртүнчүдөн, практикалык иликтөө катары модалдык сөздөрдү англис жана кыргыз тилдеринде функционалдык-семантикалык изилдөө жүргүзүлдү. Эки тилде тен ырастоочу модалдык сөздөрдүн функционалдык-семантикалык кичи талаасы (ФСКичТ), болжолдоочу модалдык сөздөрдүн функционалдык-семантикалык кичи талаасы (ФСКичТ), субъективдүү баалоочу модалдык сөздөрдүн функционалдык-семантикалык кичи талаасы (ФСКичТ) болуп үчөө

бөлүнгөн модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык талаасы (ФГТ) айырмаланды.

Бешинчиден, англис жана кыргыз тилдеринин модалдык сөздөрүнүн лексика-грамматикалык келип чыгышына изилдөө-практикалык анализ жүргүзүлдү. Англис тилинин модалдык сөздөрүнүн лексика-грамматикалык, так айтканда, морфологиялык, этимологиялык келип чыгышы бир типтүү: алардын 19у – *assuredly, evidently, really, possibly, probably, fortunately, supposedly, surely, unfortunately, undoubtedly* ж.б., тактооч менен сын атоочтун негизинде пайда болсо, 5 – *indeed, in fact, in truth, perhaps, of course* адвербиалдык зат атоочтордон, ал эми, эки *may be* менен *no doubt* модалдык сөзү этиштин курамындагы предикативден жасалган.

Кыргыз тилинде модалдык сөздөрдүн морфологиялык-этимологиялык келип чыгышы англис тилине караганда көп түрдүү келет. Мисалы, 8 модалдык сөз: айтор, албетте, арийне, балким, имиш, макул, мүмкүн жана ыктымал сыяктуу сөздөр өзүнүн баштапкы маанисин жоготуп, араб жана иран тилинен кирген, жашыруун этимологиялык мотивацияны билдирет. 13 модалдык сөздөр кыргыз тилинде тактооч менен сын атоочтун негизинде келип чыккан, 14 модалдык сөз зат атоочтун негизинде келип чыккан. Кыргыз тилиндеги 18 модалдык сөзү дагы башка сөз түркүмдөрүнөн: этиш, ат атооч, байламта, кыймыл-аракет, бөлүкчөлөр менен сан атоочтон жасалган.

Алтынчиден, англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдү функционалдык-синтаксистик милдети дискурста, киринди мүчө же сөз-сүйлөм катары сүйлөмдүн курамына киришине иликтөө жүргүзүлдү.

Жетинчиден, модалдык сөздөрдүн ФГТгы модалдык сөз катары, алардын функционалдык-грамматикалык түзүлүшүн иш жүзүндө изилдөө жүргүзүлдү. Бул аспектиде модалдык сөздөрдүн системасы эки тилде бирдей айырмачылыктарга ээ экени аныкталды. Англис тилинин 26 модалдык бирдикти түзгөн модалдык сөздөрүнүн ФГТсы бир гана грамматикалык ядросу, борбору, негизи бар моноборбордук типтеги функционалдык-грамматикалык талаа экенин билдик. Мына ошентип, англис тилинин ар бир модалдык сөзүнүн ар түрдүү колдонулушу ФГТнын ядролук бөлүгүнө тиешелүү болсо, кыргыз тилинде модалдуулуктун ФГТсы полиборбордук түрдө болот.

Бизди коргоого коюлуп жаткан теориялык жоболордун толук аныктамасын таптык деп эсептесек болот; 1) модалдуулук – универсалдуу категория жана антропоборбордук табиятка ээ; 2) англис тилинин модалдык сөздөрүнүн ФГТсы – борборго багытталган моноборбордук система болсо, ал эми кыргыз тилинде полиборбордук жана аморфтук болуп, борборго багыты ачык мүнөздө экенин көрсөтөт; 3) модалдуулук категориясы “жабык системаны” билгизип турган англис тилинен айырмаланып, кыргыз тилинде “ачык система” жаны лексикалык бирдиктер менен толукталып турат; 4) англис тилинде бүтүндөй 26 модалдык бирдиктен турган модалдык сөздөрдүн ФГТсы бир гана грамматикалык ядро, борбор, негизден турган моноборбордук түрдө болсо, кыргыз тилинде 35 модалдык бирдик талаанын грамматикалык ядросун, ал эми 18 модалдык бирдик

талаанын грамматикалык четин көрсөтүп, модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык талаасы полиборбордук түрдө болот.

Диссертациянын мазмуну автордун төмөндөгү илимий эмгектеринде берилди:

1. Карагулова, М.К. Модалдуулукту англис тилинде чагылдыруу каражаттары [Текст] / М.К. Карагулова // Вестник БГУ – Бишкек, 2014, №1 (27).119-122 б.
2. Карагулова, М.К. Англис тилинде ырастоочу модалдык сөздөрдүн семантикасы. [Текст] / М.К. Карагулова // Азыркы илимдеги актуалдык маселелер (1) – Новосибирск, 2016, №50. 121-127 б.
3. Карагулова, М.К. Англис жана кыргыз тилдериндеги субъективдүү баалоочу модалдык сөздөр. [Текст] / М.К. Карагулова // Вестник Кыргызстана – Бишкек (1) 2016, 80-83 б.
4. Карагулова, М.К. Функционалдык-теоретикалык изилдөө эмгектерине баяндама-теоретикалык анализ. [Текст] / М.К. Карагулова // Гуманитардык илимдер жыйнагы – Астрахань, 2017, №6, 26-29 б.
5. Карагулова, М.К. Англис тилиндеги болжолдоо модалдык сөздөрдүн семантикасы. [Текст] / М.К. Карагулова // Вестник Кыргызстана – Бишкек, 2017, (1), 30-34 б.
6. Карагулова, М.К. Зат атоочтон түзүлгөн англис жана кыргыз тилдеринин модалдык сөздөрү. [Текст] / М.К. Карагулова // Илимий конференциялар жарчысы – Тамбов, 2017, №1-2 (17) 55-59 б.
7. Карагулова, М.К. Тактооч жана сын атоочтон түзүлгөн англис жана кыргыз тилдеринин модалдык сөздөрү. [Текст] / М.К. Карагулова // Кыргызстан жарчысы – Бишкек, 2017, (2). 47-51 б.

Карагулова Махабат Керимбековнанын 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык-грамматикалык мүнөздөмөсү» деген темадагы диссертациялык ишинин

Резюмеси

Негизги сөздөр: модалдык сөздөр, кичи талаа, семантика, функционалдык-грамматикалык категория, ырастоо, болжолдоо, субъективдүү баалоо.

Изилдөөнүн объектиси – түрдүү сөз түркүмдөрүнүн бирдиги катары үч түрлөгү (жай, суроолуу жана буйрук сүйлөм) жайылган жөнөкөй сүйлөмдүн курамында кездешкен модалдык сөздөр саналат.

Изилдөөнүн предмети – англис жана кыргыз тилдериндеги модалдуулук жана модалдык сөз түркүмдөрүнүн мүнөздөмөлүк баяндоо.

Изилдөөнүн ыкмалары. Иште ар кандай илимий-изилдөө ыкмалары: 1) морфологиялык, семантикалык, синтаксистик, бир тилден экинчи тилге которуу ж.б., 2) теориялык: анализ, синтез, баяндоо, аналогия, дал келтирүү, салыштырма, моделдөө, оппозициялык ыкма ж.б. ыкмалар, ошондой эле статистикалык ыкма колдонулган.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: 1) модалдуулук модалдык сөздөрдү өз алдынча сөз түркүмү, сөздөрдүн өзгөчө лексика-грамматикалык тобу катары болуп көрсөтүүгө негиз болгон категориялык белги катары каралган изилдөө аспектисинин оригиналдуулугу негизделди; 2) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөрдүн функционалдык-семантикалык классификациясы аныкталып сыпатталды; 3) англис жана кыргыз тилдериндеги бардык үч категориядагы модалдык сөздөр англис, америка жана кыргыз адабиятындагы көркөм чыгармалардын мисалдарынын, котормолорунун материалында сыпатталды; 4) англис жана кыргыз тилдериндеги модалдык сөздөр бир эле учурда функционалдык үч деңгээлде: а) морфологиялык деңгээлде, б) синтаксистин деңгээлинде, в) семантикалык деңгээлде функционалдык-грамматикалык аспектиде биринчи жолу талдоого алынды; 5) англис тилиндеги 26 жана кыргыз тилиндеги 53 модалдык бирдик антропоборбордук планда каралды.

Колдонуу чөйрөсү: кыргыз тилде сүйлөгөн аудиторияга арналган даярдалган англис тилинин грамматикасы китебин жазууда жана эки тилдеги: англисче-кыргызча же кыргызча-англисче сөздүктү түзүүдө колдонулат. Изилдөө ишиндеги көптөгөн жоболорду, жалпылоолорду жана жыйынтыктарды жогорку окуу жайларында англис жана кыргыз тилдеринин салыштырма типологиясы боюнча лекцияларды окууда, ошондой эле Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын чет тилдер факультетинин жогорку курстарына атайын курстар боюнча лекцияларды окууда колдонуу сунушталат.

Резюме

диссертации Карагуловой Махабат Керимбековны на тему «Функционально-грамматическая характеристика модальных слов в английском и кыргызском языках» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: модальные слова, микрополе, семантика, функционально-грамматическая категория, утверждение, предположение, субъективная оценка.

Объектом исследования являются модальные слова, представленные единицами различных частей речи, в составе простых распространенных предложений всех трех коммуникативных типов (повествовательных, вопросительных и восклицательно-побудительных).

Предметом исследования является характерологическое описание категории модальности и модальных слов в разрезе частей речи в английском и кыргызском языках.

Методы исследования. Работа базируется на различных научно-исследовательских методах. В ней использованы 1) морфологические, семантические, синтаксические, перевод с одного языка на другой и др., 2) теоретические методы: анализ, синтез, описание, аналогия, сопоставление, сравнение, моделирование, оппозитивный метод и др. Применяются также количественные подсчеты для подтверждения тех или иных положений, выдвигаемых в работе.

Новизна полученных результатов: 1) обоснована необходимость изучения оригинальности аспекта исследования, при котором модальность рассматривается как категориальный признак, легший в основу выделения модальных слов как особого лексико-грамматического разряда слов, выделяемого в самостоятельную часть речи; 2) выявление и описание функционально-семантической классификации английских и кыргызских модальных слов; 3) описание английских и кыргызских модальных слов всех трех категорий на материале переводов примеров из художественных произведений английской, американской и кыргызской литературы; 4) впервые подвергаются анализу в функционально-грамматическом аспекте английские и кыргызские модальные слова одновременно на трех функциональных уровнях: а) на уровне морфологии, б) на уровне синтаксиса и в) на уровне семантики; 5) рассмотрение в антропоцентрическом плане английских и кыргызских модальных слов: 26 единиц в английском языке и 53 единицы в кыргызском.

Область применения: фактические материалы могут послужить при написании учебников по грамматике английского языка для кыргызскоязычной аудитории и при составлении двуязычных англо-кыргызских (кыргызско-английских) словарей. Многие положения, обобщения и выводы по работе могут быть использованы при изучении вузовского курса лекций по сравнительной типологии иностранного английского и родного кыргызского языков, а также при чтении одноименного спецкурса на старших курсах факультетов иностранных языков вузов Кыргызстана.

SUMMARY

Karagulova Makhabat Kerimbekovna

“Functional and grammatical characteristics of modal words in English and Kyrgyz languages”

The thesis is submitted to confer the scholarly degree of a candidate of philology. Specialty 10.02.20 - comparative historical, typological and contrastive linguistics.

Key words: modal words, microfield, semantics, functional-grammar category, statement, supposition, subjective assessment.

The research of the thesis subject – characterological description of the category of modality and modal words in terms of parts of speech in the English and Kyrgyz languages.

The object of the thesis – modal words represented by units of different parts of speech as a part of simple common sentences of all three communicative types simple common sentences of all three communicative types (declarative, interrogative, and exclamatory imperative).

The aim of the thesis can be defined as a consistent characterological description of the modal words of the English and Kyrgyz languages as parts of speech from the position of a functional grammatical approach.

Methods of research. The work is based on various research methods. It used such methods like: 1) morphological, semantic, syntactic, translation from one language to another, and others; 2) theoretical methods: analysis, synthesis, description, comparison, modeling, appositive method, etc. Quantitative calculations are also used to confirm certain provisions put forward in the work.

The novelty of the received results: 1) justified the need of study of the originality of the aspect of research, in which modality is considered as a categorical feature, which is formed the basis for the selection of modal words as a special lexical and grammatical category of words, distinguished into an independent part of speech; 2) functional and semantic classification of the English and Kyrgyz language on modality are revealed and described; 3) English and Kyrgyz modal words of all three categories are described on the basis of translations of examples from works of English, American and Kyrgyz literature; 4) for the first time, the functional and grammatical aspect is analyzed the English and Kyrgyz modal words at the same time at three functional levels: a) at the level of morphology, b) at the level of syntax, c) at the level of semantics; 5) it is considered in anthropocentric terms, as they derived from the speaker of English and Kyrgyz modal words: 26 units in English and 53 units in Kyrgyz.

Range of application. Materials can serve in writing textbooks on English grammar for Kyrgyz-speaking audiences and in compiling bilingual English-Kyrgyz (Kyrgyz-English) dictionaries. Many of the provisions, generalizations and conclusions of the work can be used in the study of the university lecture course on the comparative typology of foreign English and native Kyrgyz languages, as well as in the reading of special course in senior courses of foreign language departments of universities in Kyrgyzstan.

Формат 60x84 1/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Офсеттик кагаз. Офсеттик басуу.
Нускасы 100 даана. Буйругма 618.

Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш,
Транспорт жана архитектура университети
720020, Бишкек ш., Малдыбаев көч., 54, б.